

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ:

ГЕОГРАФІЯ

ВИПУСК 27

№ 3-4

SCIENTIFIC NOTES

**of Vinnytsya State Pedagogical University
named after Michailo Kotzubynsky**

SERIES: GEOGRAPHY

Issue 27

№ 3-4

**ВІННИЦЯ
2015**

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2015. – Вип. 27, № 3-4. – Вінниця, 2015. – 204 с.

Scientific notes of Vinnytsya State Pedagogical University named after Michailo Kotzubynsky. Series: Geography. – 2015. – Issue 27, № 3-4. – Vinnytsya, 2015. – 204 p.

Друкується за ухвалою Вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 8 від 29 грудня 2015 р.)

Опубліковані результати досліджень антропогенних ландшафтів. Окремі статті присвячені натуральним ландшафтам, природничо- та суспільно-географічним дослідженням, прикладним проблемам географії, географічним проблемам окремих регіонів та охороні природи. Бібліографія у кінці статей.

Published results of studies of anthropogenic landscapes. Individual articles are devoted to natural landscape, natural and socio-geographical research, applied problems of geography, geographical problems of individual regions and Environment. The bibliography is at end of the articles.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Г.І. Денисик – доктор географічних наук, професор (головний редактор) – Україна; **А.В. Гудзевич** – доктор географічних наук, професор (заступник головного редактора) – Україна; **В.Г. Кур'ята** – доктор біологічних наук, професор – Україна; **В.М. Воловик** – доктор географічних наук, доцент – Україна; **І.П. Ковальчук** – доктор географічних наук, професор – Україна; **Ю.Г. Тютюнник** – доктор географічних наук, професор – Україна; **В.М. Петлін** – доктор географічних наук, професор – Україна; **П.О. Сухий** – доктор географічних наук, професор – Україна; **Р.Л. Пенін** – доктор, професор географії – Болгарія; **В.М. Андрейчук** – доктор геолого-мінералогічних наук, професор – Польща; **М.Я. Таркінс** – професор географії – Канада; **О.М. Вігченко** – доктор географічних наук, професор – Білорусь; **О. Буга** – доктор-хабілітат, професор – Молдова; **В.І. Корінний** – кандидат геологічних наук, доцент (відповідальний секретар) – Україна.

Адреса редакційної колегії:

21100, природничо-географічний факультет, педагогічний університет,
вул. Острозького, 32, Вінниця
Тел. (0432) 27-64-66

Видання входить до
Переліку наукових фахових видань України.
Наказ Міністерства освіти і науки України
від 07.10.2015 за № 1021.

Відповідальні за випуск: Г.І. Денисик, В.І. Корінний

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ISSN 2312-2110

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2015

ЗМІСТ

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Денисик Г.І.	Антропогенно-ландшафтознавчий прогноз.	5
Война І.М.	Висотна диференціація та ландшафтне різноманіття Вінницької області.	11
Рябоконт О.В.	Натурально-антропогенні ландшафти Поділля: структура, класифікація, оптимізація.	20
Кізюн А.Г.	Сучасні сільські ландшафти Поділля: структура та регіональні відміни	29
Буряк-Габрись І.О.	Етапи пізнання природи і ландшафтів містечок Східного Поділля	39
Канський В.С.	Лісові антропогенні ландшафти Поділля	45
Гришко С.В.	Сучасна ландшафтна структура піщаних кіс Азовського моря (на прикладі Північно-Західного Приазов'я)	55
Хаєцький Г.С.	Аквальні і водно-болотні антропогенні ландшафти Поділля	64
Вальчук-Оркуша О.М.	Сучасні дорожні ландшафти Східного Поділля	74
Безлатня Л.О.	Культурні ландшафти міжзонального геоекотону «лісополе-поле» Правобережної України у розбудові регіональної екомережі	82
Квасневська О.О.	Просторово-часовий аналіз топонімів Вінницької області	88
Канська В.В.	Історико-ландшафтознавчий аналіз антропогенних заповідних об'єктів Поділля	94

ДОСЛІДЖЕННЯ НАТУРАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ

Гудзевич А.В.	Концептуальні ідентифікатори ідей регіональності у пізнанні земних реалій	103
---------------	---	-----

УДК 911.3

Кізиун А.Г.

Вінницький торговельно-економічний інститут

Сучасні сільські ландшафти Поділля: структура та регіональні відміни

Розглянуто проблему теоретико-методологічних засад дослідження сільських ландшафтів, виявлена сутність поняття «сільський ландшафт» і «сільський селитебний ландшафт», показано роль і значення сільських ландшафтів у формуванні сучасної структури антропогенних ландшафтів. На прикладі окремого регіону – Поділля розглянуто особливості формування та функціонування сільських ландшафтів залежно від природних і суспільних факторів, їх структура і типологія. В типологічній класифікації сільських ландшафтів Поділля виділено три роди: долинні, плакорно-міжрічкові та «низькогірні», а в їх структурі 12 типів сільських ландшафтів. Надалі роди об'єднані в крайові підтипи і зональні типи. Розроблено класифікацію сільських ландшафтів Поділля: клас – підклас – зональний тип – крайової підтип – тип місцевості і вид. Розглянуто особливості висотної диференціації сільських ландшафтів і в залежності від цього різноманітність їх внутрішньої структури. Враховуючи класифікацію сільських ландшафтів Поділля, їх регіональні відмінності, а також схеми фізико-географічного та господарського районування Поділля, складена схема районування сільських ландшафтів Поділля, де виділено 2 зональних, 4 краєвих та 12 районів сільських ландшафтів. Розглянуто проблему відновлення та оптимізації сільських ландшафтів Поділля, визначено шляхи їх раціонального відродження: об'єднання «двох культур» (попереднього і сучасного досвіду), створення спеціалізованих музеїв і музеїв під відкритим небом, залучення зарубіжних і вітчизняних інвестицій для відродження сіл, їх окремих частин або об'єктів.

Ключові слова: сільські ландшафти, поселення, типи місцевостей, типологія, класифікація, селитебне районування, раціональне природокористування.

Кизиун А.Г. Современные сельские ландшафты Подолья: структура и региональные отличия. Рассмотрена проблема теоретико-методологических основ исследования сельских ландшафтов, выявлена суть понятия «сельский ландшафт» и «сельский селитебный ландшафт», показана роль и значение сельских ландшафтов в формировании современной структуры антропогенных ландшафтов. На примере отдельного региона – Подолья рассмотрены особенности формирования и функционирования сельских ландшафтов в зависимости от естественных и общественных факторов, их структура и типология. В типологической классификации сельских ландшафтов Подолья выделены три рода: долинные, плакорно-междуречные и «низкогорные», а в их структуре 12 типов сельских ландшафтов. В дальнейшем роды объединены в краевые подтипы и зональные типы. Разработана классификация сельских ландшафтов Подолья: класс – подкласс – зональный тип – краевой подтип – тип местности и вид. Рассмотрены особенности высотной дифференциации сельских ландшафтов и в зависимости от этого разнообразие их внутренней структуры. Учитывая классификацию сельских ландшафтов Подолья, их региональные отличия, а также схемы физико-географического и хозяйственного районирования Подолья, составлена схема районирования сельских ландшафтов Подолья, где выделено 2 зональных, 4 краевых и 12 районов сельских ландшафтов. Рассмотрена проблема восстановления и оптимизации сельских ландшафтов Подолья, определены пути их рационального возрождения: объединение «двух культур» (предыдущего и современного опыта), создание специализированных музеев и музеев под открытым небом, привлечение зарубежных и отечественных инвестиций для возрождения сел, их отдельных частей или объектов.

Ключевые слова: сельские ландшафты, поселения, типы местностей, типология, классификация, селитебное районирование, рациональное природопользование.

Kiziun A.G. Formation of the Rural Landscape as a Factor in the Area's Settlement. The article focuses on the problem of theoretical and methodological foundations of the studying the rural landscapes. The essence of the concepts “rural landscape” and “rural residential landscape” is revealed. The role and importance of rural landscape in the formation of the modern structure of anthropogenic

landscapes are determined. The distinguishing characteristics of forming and functioning of the rural landscape (on the basis of particular region – Podillia) are viewed depending on the natural and social factors, their structure and typology. The typology of Podillia rural landscapes is presented by three types: the valley type, the upland-interfluvial type and “low mountain” that are divided into 12 rural landscapes. Later the clans are united into the regional subtypes and zone types. The classification of Podillia rural landscape is created: class –subclass - zone type – regional subtype – type of territory – sight. The features of the high-altitude differentiation of the rural landscapes according to the diversity of their internal structure are investigated. Considering the classification of Podillia rural landscapes, their regional differences, as well as the scheme of physiographic and economic zoning, the scheme of Podillia rural landscapes is arranged. This scheme presents 2 zone, 4 regional and 12 district rural landscapes. The problem of recovering and optimization of Podillia rural landscapes is discussed. The ways of their rational revival are proposed: the union of “two cultures” (previous and current experiences), the creation of specialized museums and open-air museums, attracting foreign and domestic investments to revive the villages, their parts or objects.

Key words: rural landscape, settlement, types of territory, typology, classification, residential zoning, natural resources management.

Наявність проблеми. Перехід до ринкової економіки в 90-х роках ХХ ст. спричинив посилення галузево-структурних і територіальних диспропорцій, що в першу чергу чітко відобразилось на погіршенні стану сільських ландшафтів, особливо депресивних територій. З іншого боку спостерігається тенденція розвитку субурбанізації, що проявляється у значному рості темпів забудови й розширення площ та кількості населення сіл приміських зон. Це призводить до зростання інтенсивності природокористування у приміських і значного послаблення у віддалених (депресивних) районах. За таких умов стратегія природокористування повинна бути зорієнтована не стільки на зниження або збільшення антропогенного навантаження, скільки на його раціональний просторовий розподіл. Сільська мережа в цьому просторовому розподілі, особливо в сільських регіонах, має суттєве значення, є своєрідним каркасом для подальшого розвитку чи занепаду будь-якої території. Разом з тим, у порівнянні з міськими ландшафтами, сільські в Україні досліджені значно менше (Л.І. Воропай, М.М. Куниця 1982, 2004; Г.І. Денисик 1998, 2000; О.В. Борисова 2009), що до певної міри вплинуло на вибір теми дослідження та визначило її актуальність. Забезпечення збалансованого розвитку регіонів України є неможливим без вирішення проблем раціональної організації структури сільських ландшафтів, яка забезпечує комфортні умови життя й діяльності населення. Поділля в межах Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей загальною площею 60,9 тис. км² (10,1 % території України) – територія тривалого, щільного заселення, активного господарського освоєння, функціонування й тепер густої мережі сільських поселень (у середньому 7-8 сіл на 100 км²), є гарним модельним регіоном для дослідження сільських ландшафтів, вирішення проблем їх відродження, збереження, раціонального використання та охорони.

Аналіз попередніх досліджень. Основи вивчення антропогенних ландшафтів, складовою частиною яких є і сільські, закладено в працях зарубіжних та вітчизняних вчених Ф.М. Мількова, В.С. Преображенського, В.О. Ніколаєва, Г.І. Швєбса, Л.І. Воропай, М.Д. Гродзинського, Г.І. Денисика, О.Ю. Дмитрука, В.П. Коржика, М.М. Куниці, Ю.Г. Тютюнника, П.Г. Шищенка, Ю.В. Яцентюка та ін.

Серед вітчизняних вчених першими сільські селитебні ландшафти почали вивчати Л.І. Воропай та М.О. Куниця. Вони детально розглянули «суть селитебних геосистем як складно генетичних інтегрованих систем», їх місце і роль у структурі природокористування фізико-географічних районів Поділля. В

подальшому М.О. Куниця лише частково висвітлювала в окремих публікаціях сільські селитебні ландшафти. Сільські селитебні ландшафти Правобережної України, а пізніше й Лісополя України, розглянуті в монографіях Г.І. Денисика. В інших публікаціях зустрічаються лише окремі дані стосовно сільських селитебних ландшафтів. Цілеспрямованих досліджень немає.

Мета дослідження – виявити чинники та закономірності формування, особливості сучасної структури сільських ландшафтів Поділля, їх регіональні відміни для прогнозування змін, поліпшення та раціонального використання у майбутньому.

Результати дослідження. У розумінні поняття «селитебний ландшафт» суттєвих розбіжностей у різних авторів немає: за основу взято визначення Ф.М. Мількова (1973). Враховуючи попередні та сучасні дослідження обґрунтовано таке визначення: селитебний ландшафт – це антропогенний ландшафт, що формується і функціонує під впливом селитебної діяльності людей [5]. Якщо селитебна діяльність людей призводить до розбудови міста – формується міський, містечка – містечковий, села – сільський ландшафт. Поняття «сільський ландшафт» значно ширше ніж «сільський селитебний ландшафт». Воно включає в себе не лише місця безпосереднього проживання людей (жилу забудову), але й сільську інфраструктуру: тракторні стани, ферми, заводи, кар'єри, дороги, ставки, що функціонують у межах сільського ландшафту.

До перших спроб пізнання наявних зараз сільських ландшафтів Поділля відносяться фрагменти оригінальних історико-географічних описів сільських (хуторів, фільварків, виселків, сіл) поселень регіону західноєвропейських авторів періоду середньовіччя: М. та І. Бельських, Д. Ботеро, Б. Віженера, А. Гвагніна, Г. Боплана, М. Кромера, Я. Длугоша, М. Меховського, Г. Шеделя та інших. Ці описи були комплексними (населення, господарство, природа), але без системними.

Описи сільських поселень Поділля розпочато у другій половині XIX – на початку XX ст. (П. Батюшков, Р. Заклінський, В. Гульдман, Н. Мольчановський, Д. Зубрицький, С. Рудницький, Д. Онацький, К. Тверітінов, М. Семашкевич, Г. Танфільєв, П. Тутковський, Є. Сецінський та інші). Це були історико-географічні, географо-статистичні, військово-статистичні та статистичні описи й дослідження, серед яких виокремились праці Подільського єпархіального історико-статистичного комітету та окремих церковних служителів. У цих працях, крім описів приходів, їх прибутків та населення, дається характеристика церковних земель, лісів, ремесел, а також річок та боліт.

У 20-30-х роках XX ст. дослідження сільських поселень частково проводили краєзнавці Поділля, об'єднані в різноманітні товариства, комітети й кабінети. Наукові дослідження сільських ландшафтів Поділля розпочалися лише з 70-х років XX ст., коли були обґрунтовані загальні теоретичні засади антропогенного ландшафтознавства й виділено клас селитебних ландшафтів (Ф.М. Мільков, 1973). Першими сільські ландшафти Поділля почали вивчати Л.І. Воропай та М.М. Куниця (1982). Вони розглянули «суть селитебних геосистем как сложногенетических интегрированных систем», обґрунтували етапи їх формування, розрахували показники селитебності 52 фізико-географічних районів Поділля [1]. У подальшому сільські ландшафти Поділля частково розглянуті у працях Г.І. Денисика (1998; 2004), Г.І. Денисика та О.І. Бабчинської (2006), О.В. Борисової (2009), проте ці дослідження були

несистематичними і стосувалися лише окремих аспектів функціонування сільських ландшафтів.

Як тип ландшафту, села більш стародавні ніж міста. У межах Поділля вони почали формуватися з пізнього палеоліту (40-35 тис. років тому). Строки функціонування сільських поселень у різні часи були неоднаковими: у стародавні від 5-10 до 100-120 років; вік більшості сучасних сіл сягає за кілька століть. Незалежно від строку існування та місця розташування, виникнення села завжди супроводжувалось корінною перебудовою наявних геокомпонентів та ландшафтних комплексів. У сучасній структурі сільських ландшафтів Поділля переважають ландшафтно-техногенні й частково ландшафтно-інженерні системи з фрагментами натуральних або слабкоантропогенізованих ландшафтних комплексів [4].

Серед інших антропогенних ландшафтів, сільські виокремлюються низкою ознак:

- разом з міськими, вони формують своєрідний каркас антропогенних ландшафтів будь-якого регіону. У межах Поділля одна з найщільніших мереж сільських поселень в Україні: 49 міст, 70 містечок і 3880 сіл. Вони займають площу близько 6600 км², на якій проживає 4024 тис. осіб, з них у селах 2081 тис. осіб або 52 %;

- сільські ландшафти інтегрують у собі дію усіх ланок антропогенного процесу, постійно зростає роль та значення техногенезу [1];

- сільські ландшафти – головні осередки антропогенних змін геокомпонентів і геокомплексів, формують своє специфічне середовище життя й діяльності людей; в їх межах краще зберігаються традиції та звичаї того чи іншого регіону;

- сільські ландшафти – індикатор розвитку чи занепаду, а також сучасного стану не лише селитебних, але й інших антропогенних ландшафтів, що залежать від них або знаходяться з ними у тісних парагенетичних та парадинамічних взаємозв'язках. Вони цілісні природно-господарські утворення й розвиваються за природними і суспільними законами та закономірностями.

Природні умови регіону на всіх історичних етапах були сприятливими для розвитку процесів заселення, господарського, зокрема землеробського, освоєння та формування сільських ландшафтів. Найбільший вплив на ці процеси мали такі природні особливості Поділля: вигідне економіко-географічне розташування на шляхах між країнами Західної та Східної Європи, Причорномор'я і Прибалтики; рівнинний рельєф, щільна річкова мережа та достатня водозабезпеченість території; помірно-континентальний теплий і вологий клімат, сприятливий для життя і господарської діяльності людей; розповсюдження у минулому на заході широколистяних, а на сході, переважно, лісостепових ландшафтів із значними ділянками лісів і лучних степів, достатньо родючих сірих і темно-сірих опідзолених ґрунтів, опідзолених і типових чорноземів, багатство та різноманітність природних ресурсів [5].

Серед суспільних чинників для формування сільських ландшафтів Поділля суттєве значення мали групи: соціально-економічних, історико-політичних та етно-демографічних чинників [2]. З урахуванням цих чинників (табл. 1) проаналізована придатність природних ресурсів та ландшафтів Поділля для заселення та господарського освоєння.

Зазначено, що на Середньому Придністер'ї знайдено більше 300 стоянок палеоліту й мезоліту. Щільність населення в мезоліті складала 1-2 особи на

Таблиця 1

**Взаємозв'язки між природними й суспільними законами й закономірностями
в сільських ландшафтах (СЛ)**

Природні закони, закономірності й принципи	Прояви та вплив на формування СЛ	Суспільні закони й закономірності
Закон зональності (диференціації) природи	1. <i>Визначають</i> : а) особливості просторово-часового розвитку (інтенсивність, тривалість, масштаби); б) співвідношення між натуральними й антропогенними ландшафтними комплексами. 2. <i>Формують</i> : а) зональні системи ведення господарства; б) уклад сільського життя; в) спеціалізацію сільського господарства. 3. <i>Сприяють</i> : а) ускладненню структури; б) збільшенню мозаїчності та різноманітності природно-господарських структур.	Закон територіальної спеціалізації (диференціації) діяльності людей
Принцип природно-антропогенного сумісництва	1. <i>Формують</i> : а) оптимальну функціональну структуру; б) екологічну ситуацію. 2. <i>Сприяють</i> : а) розвитку чи занепаду СЛ та їх окремих складових; б) найбільш раціональному обміну речовиною, енергією та інформацією. 3. <i>Встановлюють</i> : а) кількісну динамічну рівновагу між природними й суспільними компонентами; б) негативний та позитивний вплив природних і суспільних чинників.	Закон територіальної пропорційності функціонування компонентів суспільно-географічного комплексу
Принцип комплексності	1. <i>Сприяють</i> : а) комплексному використанню природних й суспільних ресурсів; б) розумному об'єднанню можливостей природи й суспільства; в) формуванню інтегральних ландшафтів. 2. <i>Формують</i> : а) раціональну ландшафтну й галузеву структури; б) раціональні цикли життєдіяльності людей.	Закон територіальної комплексності діяльності людини
Принцип історизму	1. <i>Формують</i> : а) глибоке уявлення (розуміння) тенденцій розвитку СЛ. 2. <i>Сприяють</i> : а) пізнанню сучасної структури й особливостей функціонування СЛ; б) прогнозуванню їх розвитку.	Принцип стадійності (послідовності етапів розвитку)

100 км² (С.М. Бібіков, 1965). У період Трипілля (IV-III тис. до н.е.) тут проживало пересічно 19 осіб на 1 км², на середньому Побужжі – 7-10 осіб на 1 км² (І.С. Винокур, 1985). Відносно щільно було заселено Поділля слов'янськими землеробськими племенами упродовж I тис. н. е. Поселення слов'ян VI-VII ст. розташовувались гніздами (по 5-7) на відстані 3-5 км і функціонували на одному місці 100-120 років. Початок формування сучасних сільських ландшафтів припадає на VIII-IX ст., найбільш інтенсивний розвиток відбувається у XVI-XVIII ст. (45 % усіх поселень) та у другій половині XX ст. – на початку XXI ст. У приміських зонах спостерігається відродження, у віддалених від міст і містечок районах Поділля – занепад сільських ландшафтів.

Упродовж другої половини XX ст. і на початку XXI ст. в дослідженнях сільських ландшафтів виокремлюється кілька «типологічних ліній» їх пізнання та класифікації: за кількістю населення, функціональна, місцем поселень у

територіальному розподілі праці, економіко-географічному розташуванні та ін. Переважають перші дві, а тому в роботі вони розглянуті лише частково. Детальніше досліджено сільські ландшафти Поділля за площею їх ареалів, насиченням будівельними матеріалами, що впливає на геохімічні характеристики сільських ландшафтів та їх належністю до ландшафтних комплексів.

У ландшафтознавчих дослідженнях сільських ландшафтів, типологія поселень за їхньою належністю до відповідних ландшафтних комплексів є основною тому, що визначає особливості базових (натуральних чи антропогенних) ландшафтних комплексів, у межах яких формуються сільські поселення, потенціал їх природних ресурсів та здатність до господарського освоєння, а в подальшому стійкість ландшафтних комплексів до антропогенних навантажень, їх вплив на прилеглі ландшафти, а також у значній мірі визначають комфортність сільських ландшафтів для подальшого селитебно-господарського освоєння та перспектив розвитку [6].

Сільські ландшафти будь-якого рангу й типу формуються на природній (натуральній чи антропогенній) основі. Переважно вони займають ландшафтні комплекси типологічного рівня у межах фацій, урочищ та місцевостей відповідних фізико-географічних районів. Використовуючи попередні розробки Л.І. Воропай та М.М. Куниці (1982 р.), а також власні дослідження 2005-2010 років, за належністю сільських поселень до відповідних ландшафтних комплексів сільські ландшафти Поділля можна згрупувати в роди, до ландшафтних комплексів рангу місцевостей – у типи, до ландшафтних комплексів рангу урочищ – у види.

Майже 68 % сільських поселень Поділля приурочені до долин річок або частково «задівають» їх. У долинах річок спостерігається й найбільше різноманіття сільських ландшафтів, що дало можливість об'єднати їх у рід *долинних*. У структурі долинних виокремлено п'ять типів сільських ландшафтів: заплавні (1,3 %), надзаплавно-терасові (38,6 %), схиліві (30,4 %), перехідні або контактні (13,7 %) та прирічкові (16 %). До роду *плакорно-міжрічкових* входять теж п'ять типів сільських ландшафтів: високотерасові (48 %), плакорні (26 %), прилощинні (3,0 %), привершинні (18,2 %) і ярково-балкові (4,8 %). Окрему групу утворюють сільські ландшафти, що функціонують у межах нетипових, а іноді й унікальних для Поділля місцевостях (це виокремлює його серед інших регіонів України). До таких віднесено рід «*низькогірних*» сільських ландшафтів й типи: товтрові, останцево-вододільні, горбогірні. Окремо виділені малополіські сільські ландшафти, що відносяться до лісопасовищної зони [5].

На основі розробок Ф.М. Мількова (1973) та Г.І. Денисика (1998;2006), а також наявного типологічного різноманіття сільських ландшафтів Поділля, проведена їх класифікація (рис. 1).

Роди сільських ландшафтів об'єднані у *крайові підтипи*, які є складовими зонально-азональних типів. Сільські ландшафти Поділля віднесені до лісопольових та лісопасовищних зонально-азональних геокомплексів тому, що в їх розвитку суттєве значення мають ландшафтно-технічні системи (33-36 %) і власне антропогенні (60-62 %) ландшафтні комплекси (табл. 2).

Значна різноманітність сільських ландшафтів та їх регіональні відміни, з урахуванням наявних схем природничого (О.М. Маринич, П.Г. Шищенко, 2003) та антропогенного районування дали можливість провести районування сільських ландшафтів Поділля. Зараз, сільські ландшафти Поділля функціонують у межах

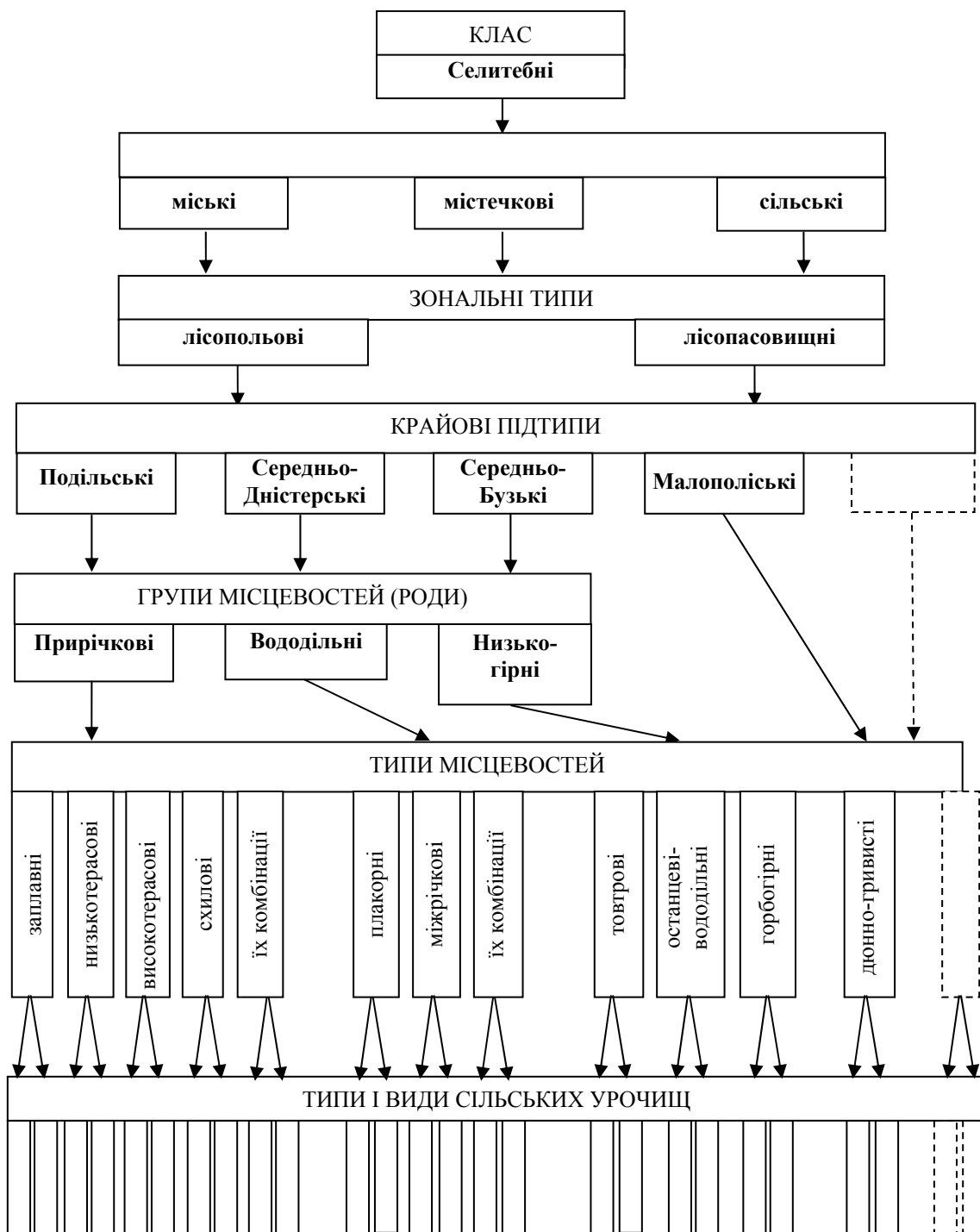

Рис. 1. Таксономічна система типологічних структур сільських ландшафтів Поділля

двох зон: лісопольової (96 %) і лісопасовищної (Мале Полісся – 4 %).

У межах лісополя виділено крайові структури сільських ландшафтів: Поліський, Подільський, Придністерський та Середньобузький. Краї сільських ландшафтів виокремлюються переважанням у ландшафтній структурі тих чи інших типів місцевостей, до яких приурочені поселення, їх конфігурацією,

Таблиця 2

Узагальнена структура сільських ландшафтів Поділля

Складові сільських ландшафтів	Ландшафтні комплекси	% до загальної площі
Власне антропогенні ландшафти	Городи, грядки, сади, сінокоси, спущені ставки, греблі	60-62
Ландшафтно-техногенні системи	Садиби, господарські споруди, культові споруди, склади, стадіони	25-27
Ландшафтно-інженерні системи	Кар'єри, дороги, ставки, теплиці, водопроводи, меліоративні системи, каналізація	8-9
Натуральні ландшафти	Круті схили, яри, урвища, болота	2-3

внутрішньою структурою і, навіть, традиціями та звичаями у будівництві, оформленні будинків, наборі присадибних культур тощо [3].

Краї сільських ландшафтів розділено на 14 районів, межі котрих часто співпадають з межами фізико-географічних областей Поділля. Розташування поселень у межах районів залежить від складності, диференціації, контрастності типів місцевостей та об'єднання ландшафтних комплексів у парадинамічні системи.

Сучасний стан сільських ландшафтів, особливо у депресивних та приміських районах Поділля часто залежить від наявності та розвитку у їх межах несприятливих мікроосередкових процесів – прояву нових ландшафтних, екосистемних, енергетичних й речовинних зв'язків, що формуються у сільському середовищі. Селитебними мікроосередками є як садиби з присадибними ділянками серед лісу, поля, лук, хутори (3-5 садіб) і навіть невеликі села, так і мікроосередки в структурі сільських ландшафтів, у яких розвиваються несприятливі (яри, кар'єри, занедбані ферми, тракторні стани, парки, смітники, тощо) або сприятливі (сучасна забудова, відродження культових споруд, заповідних об'єктів, парків та ін.) процеси [6].

Розвиток несприятливих мікроосередкових процесів у сільських ландшафтах залежить не лише від суспільних та господарських чинників, але й типу місцевостей, до яких вони приурочені. Інтенсивніше розвиваються несприятливі мікроосередкові процеси в межах заплавного і схилового, а також на контактах схилового і плакорного типів місцевостей. Разом з тим несприятливі мікроосередкові процеси не завжди є небажаними. Покинуті хутори серед розораних або частково занедбаних сільськогосподарських ландшафтів, кар'єри та ферми у селах, поступово перетворюються у своєрідні антропогенні ландшафтні комплекси з підвищеною концентрацією та різноманіттям звичайних і синантропних, а також часто зникаючих видів рослин і тварин, що дало можливість рекомендувати їх у якості заповідних.

Сучасне раціональне використання, а в окремих випадках відродження, сільських ландшафтів Поділля, доцільно проводити різноманітними шляхами, серед яких:

– поєднання «двох культур», що враховує як традиційні так і сучасні форми відродження сіл. Ігнорування здобутків минулого є таким же небезпечним, як і їх міфологізація. Звідси для відродження подільського села, приведення в порядок його ландшафту, необхідно використовувати увесь набутий століттями досвід з урахуванням майбутніх тенденцій його розвитку. При цьому у кожному

окремому районі Поділля, «поєднання» двох культур матиме свої «відтінки». Поки що зараз села Подільського Придністер'я не подібні до сіл Центрального Поділля, а Західного – до сіл Подільського Побужжя. Це потрібно не лише зберегти, але підсилити;

– перебудувати ландшафтну структуру придорожніх і приміських сіл, звернувши особливу увагу на поліпшення їх екологічного стану. Ці села зараз активно розвиваються, але їх стихійний розвиток не призводить до поліпшення комфортності життя людей. Розроблено два проекти можливого раціонального формування ландшафтною структури придорожніх сіл;

– збільшення кількості сіл-музеїв під відкритим небом або сіл, де можливе часткове проведення їх «музеєфікації» (окремих частин села, їх «куточків», окремих об'єктів); створення у селах спеціалізованих музеїв у залежності від захоплення їх жителів, або відповідного виду діяльності, звичаїв й традицій. Таких сіл у межах Поділля виокремлено 36, але у майбутньому може бути й більше;

– використання інвестиційних можливостей олігархів, депутатів, зарубіжних інвесторів щодо відродження сіл, де вони народилися, або є у них зацікавленість у використанні коштів для створення у селах ранчо, збереження культових або історичних об'єктів, розвитку аграрного, сільського й «зеленого» туризму, відтворення промислів тощо [6].

Висновки. Сільські ландшафти й тепер є індикатором розвитку Поділля, що зумовлено низкою їх специфічних ознак: сільські ландшафти формують каркас антропогенних ландшафтів регіону, інтегрують у собі дію усіх ланок антропогенного процесу, є осередками антропогенних змін геокомпонентів і ландшафтних комплексів, формують своє, специфічне середовище життя й діяльності людей.

Відродження подільського села, поліпшення структури його ландшафту та раціональне використання сільських ландшафтів Поділля можливе в результаті оптимізації в їхніх межах небажаних мікроосередкових процесів і явищ, упровадження та активного розвитку нових напрямів формування сільських ландшафтів: поєднання «двох культур», перебудови придорожніх і приміських сіл, розбудови сіл як музеїв під відкритим небом або часткова їх музеєфікація, використання можливостей вітчизняних та закордонних інвесторів та коштів приватних осіб для створення в селах «ранчо», побудови культових споруд, розвитку сільських видів туризму: аграрного, «зеленого», сільських промислів, пов'язаних з господарською діяльністю тощо.

Література

1. Воропай Л.И. Селитебные геосистемы физико-географических районов Подолии / Л.И. Воропай, М.О. Куниця. – Черновцы: ЧГУ, 1982. – 90 с.
2. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
3. Денисик Г.І. Лісополе України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Тезис, 2001. – 256 с.
4. Кізюн А.Г. Комплексність досліджень сільських селитебних ландшафтів Поділля / А.Г. Кізюн // Сучасний стан і тенденції розвитку економіки регіонів в контексті євроінтеграційних процесів : Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, Ялта–Вінниця: ВТЕІ КНЕУ, 2007. – С. 21-24.
5. Кізюн А.Г. Сільські селитебні ландшафти: суть і проблеми / А.Г. Кізюн // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. – 2007. – № 13. – С. 42-45.

6. Денисик Г.І. Оптимізація сучасної структури сільських селитебних ландшафтів / Г.І. Денисик, А.Г. Кізиун // Антонінський край у просторі і часі: Збірник матеріалів Міжнародної науково-краєзнавчої конференції. Т. 2 – Житомир: ЖОІППО, 2008. – С. 151-154.
1. Voropai L.I. Selytebni geosystemy fizyko-geografichykh raioniv Podolia / L.I. Voropai, M.N. Kunitsa. – Chernivsi: ChGU, 1982. – 90 s.
2. Denysyk G.I. Antropogenni landshafty Pravoberezhnoyi Ukrainy / G.I. Denysyk. – Vinnitsa: Arbat, 1998. – 292 s.
3. Denysyk G.I. Lisopole Ukrainy / G.I. Denysyk. – Vinnitsa: Tezis, 2001. – 256 s.
4. Kiziun A.G. Kompleksnist` doslidzhen` sil`skyh selytebnyh landshaftiv Podillia / A.G. Kiziun // Suchasnyi stan i tendentsiyi rozvytku ekonomiky regioniv v konteksti evrointegratsiynyh protsesiv: Zbirnyk naukovykh prats za materialamy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, Yalta–Vinnitsa: VTEI KNTEU, 2007. – S. 21-24.
5. Kiziun A.G. Sil`ski selytebni landshafty: sut` i problemy / A.G. Kiziun // Naukovi zapysky VDPU. Seriya: Geografiya. – 2007. – № 13. – S. 42-45.
6. Denysyk G.I. Optymizatsiya suchasnoyi struktury sil`skyh selytebnyh landshaftiv / G.I. Denysyk, A.G. Kiziun // Antonins`kyi krayi u prostori i chasi: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-kraeyznafvchoyi konferentsiyi. – Т. 2. – Zhytomyr: ZHOIPPO, 2008. – S. 151-154.

Подано до редакції 18.05.2015

Рецензент – кандидат географічних наук Ю.В. Яценюк

Здано до складання 25.09.2015 р. Підписано до друку 24.12.2015 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 23,95.
Гарнітура Times New Roman.
Замовлення 3456

Творчо-видавничий підрозділ «Книга-Вега»
Вінницька обласна друкарня
Свідоцтво ДК № 173 від 12.09.2000

21050, м. Вінниця, вул. Київська, 4
Тел. 55 41 29, 096 107 06 11